

РЕЦЕНЗИЯ

от

проф. д-р Даниел Василев Вълчев,

ръководител на Катедра „Теория и история на държавата и правото”
в Юридическия факултет на Софийския университет “Св. Климент Охридски”

В ДВ, бр. 35 от 24.04.2018 г. е обявен конкурс за *професор* по професионално направление 3.6 *Право (Обща теория на правото)* за нуждите на Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски”. На конкурса се е явил за участие един единствен кандидат – доц. Янаки Боянов Стоилов.

Със Заповед РД 38340 от 22.05.2018 г. ректорът на СУ „Св. Климент Охридски” е определил научно жури за провеждане на конкурса в състав: вътрешни членове – проф. Тенчо Колев, проф. Даниел Вълчев, проф. Малинка Новкиришка и проф. Вихър Кискинов; външни членове – проф. Георги Бойчев, доц. Бойка Чернева и доц. Валентин Георгиев.

В качеството ми на член на научното жури за провеждане на посочения конкурс представям настоящата рецензия.

Рецензията съдържа следните основни части:

1. Наличие на условия за заемане на академичната длъжност *професор*.
2. Биографични данни и досегашна научна и преподавателска дейност на кандидата.
3. Представени за участие в конкурса научни трудове.
4. Заключение.

1. *Наличие на условия за заемане на академичната длъжност професор*

Доц. Стоилов е представил за участие в конкурса изискуемите документи по чл. 117 от Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на научни длъжностни в СУ „Св. Климент Охридски”, удостоверяващи наличието на необходимите условия за заемане на академичната длъжност *професор* по чл. 114 от същия Правилник, а именно:

- (а) притежава образователната и научна степен *доктор*;

(б) заемал е академичната длъжност *доцент* в ЮФ на СУ „Св. Климент Охридски” не по-малко от две академични години;

(в) представил е публикуван монографичен труд, който не повтаря представените за придобиване на научната и образователна степен *доктор* и на академичната длъжност *доцент*;

(г) представил е други научноизследователски трудове и публикации – 35 бр.

(д) не е навършил 65-годишна възраст;

(е) трудовият му договор не е удължен по реда на § 11 от ПЗР на Закона за висшето образование.

Видно от представените документи, по отношение на доц. Стоилов са налице всички условия за заемане на академичната длъжност *професор*, предвидени в Закона за развитието на академичния състав в Република България, в правилника за неговото приложение и в Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на научни длъжности в СУ „Св. Климент Охридски”.

2. Биографични данни и досегашна научна и преподавателска дейност на кандидата

Янаки Боянов Стоилов е роден на 8 септември 1958 г. във Велико Търново. През 1976 г. завършва с отличие гимназия в родния си град и през същата година е приет за студент по право в Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски”. Дипломира се през 1983 г., а от следващата година е назначен за *асистент* в катедрата по Теория и история на държавата и правото в същия факултет. През 1989 г. защитава докторска дисертация на тема „*Субективното право (същност, действие, видове)*”. През 2002 г. е избран за *доцент* с хабилитационния труд „*Държавната власт: правно-политически разграничения и съотношения*”.

Научната и преподавателската дейност на Янаки Стоилов са добре известни както в университетските среди, така и сред практикуващите юристи. Години наред той води лекционни курсове по Обща теория на правото, по Обща теория на държавата и по политология в Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски”. Заедно с това води лекционни курсове по Обща теория на правото и по Обща теория на държавата в ПУ „Паисий Хилендарски”. Моите лични впечатления са, че винаги се е отнасял сериозно и отговорно към преподаването. Той умее да създава академична атмосфера в аудиторията и да събужда у студентите интерес към преподавания

материал. Независимо от своите политически и институционални занимания Янаки Стоилов никога не е прекъсвал своята преподавателска и научна дейност, в това число по ръководството на докторанти и по участие в научни проекти.

Янаки Стоилов е съосновател и член на *Българската асоциация по философия на правото*. Има множество специализации, участник е в различни национални и международни правни форуми, между които и конгреси на Международната асоциация по философия на правото и социална философия (IVR). Почетен професор е на Университета Джао Тонг в Шанхай, Китай.

Научните интереси на доц. Янаки Стоилов намират проявление в няколко посоки. Част от тези интереси надхвърлят границите на правното познание и са разположени на полето на политическата теория, на историята на идеите, на анализа на актуалните политически процеси и др. В рамките на тази рецензия ще обърна внимание основно на трудовете на кандидата, които са юридически ориентирани.

Първата голяма линия на научни интереси на доц. Стоилов е свързана с някои от *основните правни понятия* и в частност с понятията *субективно право* и *правен принцип*. От моя гледна точка правните понятия са онези езикови означения, с помощта на които юристите не само комуникират помежду си, пресъздавайки конкретни правни ситуации, но и конструират логически представата за самото право. В този смисъл добра правнотеоретична конструкция е онази, която предлага отговори на важни за дейността на юристите въпроси чрез серия от безпротиворечиви твърдения, изградени с помощта на краен брой ясно дефинирани основни понятия. Правя тези уточнения, за да подчертая важността на направения от доц. Стоилов избор към кои правни понятия да насочи своето научно любопитство. Тъкмо посочените две понятия – *субективно право* и *правен принцип*, застават в основата на неговата логическа конструкция на правото.

В своите изследвания доц. Стоилов отчита нормативния характер на правото и приема, че то представлява система, състояща се основно от правила за поведение (в последните си трудове, по подобие на Х. Л. А. Харт и други автори, той ги нарича не *правни норми*, а *правни правила*, като представя и аргументи в тази посока). Но заедно с това отдаване на дължимото на нормативния характер на правото доц. Стоилов ясно показва, че не е склонен да приеме правните норми (правила) за основна обяснителна схема в правното познание, а още по-малко за единствен компонент на правната система. И *субективните права*, и *правните принципи* са понятия, които предпоставят изключване на строгия нормативен подход към правото и възприемане на една по-широка обяснителна рамка. Към тази линия на научни интереси следва да отнесем

(освен по-ранните му трудове) също и по-голямата част от монографичното изследване *Правните принципи (теория и приложение)*, както и статиите *Еволюция на конституционните принципи (2009)*, *Основните права като принципи на правото (2016)*, *Нормативни функции на правните принципи (2017)*, *Разграничение между правни принципи и правила (2017)*, *Форми на правните принципи (2017)*, *Категорията “общии принципи” – на и в международното право (2017)*, *Правните принципи като критерии за валидност в правото (2018)*, *The Rule of Law Principle as a Criterion for Validity of Legal Acts (2018)*, *Принципи на частното и на публичното право (2018)*, *Класически и нови концептуални граници в съвременната теория на правото (2018)*.

Втората линия на научни интереси на доц. Стоилов е също добре оформена от самото начало на неговите научни занимания – това са въпросите, свързани с *държавата, с конституцията и с разнообразни политико-социални и ценностни въздействия върху правния ред*. Дейността на Янаки Стоилов в публичните институции (в частност в Народното събрание, включително и като негов заместник-председател и като председател на правната комисия) подхранва тази линия на интереси със значим опит в правотворчеството, с познаване на конкретни казуси и на обществените дискусии, свързани с тях. За Янаки Стоилов правото има добре изразена политико-социална страна и (както вече отбелязах) въпреки ориентирането на неговите изследвания през последните години към нормативните характеристики на правото, той продължава да се придържа към един отворен подход на изследване, който не изключва интереса нито към неговите социологическите измерения, нито към ценностните му аспекти, нито към аргументите за политическа целесъобразност. Към тази линия на научни интереси, освен по-ранните трудове на доц. Стоилов (в това число и хабилитационния му труд *Държавната власт*, Сиби, 2001), следва да отнесем статиите *Конституционализъм и конституционна промяна (2003)*, *Конституционната демокрация и кризата на националната държава (2003)*, *Конституционният модел и функционирането на политическата система в България (2003)*, *Дебатът за и против Велико народно събрание (2005)*, *Предизвикателствата на конституционния процес в Европейския съюз (2005)*, *Референдумът срещу недостига на легитимна власт (2007)*, *Еволюция на конституционните принципи (2009)*, *Паралели между Търновската конституция и съвременната конституционна действителност (2014)*. В определена степен тази линия е представена и в монографията *Правните принципи: теория и приложение* – частично в *Глава II Функции на правните принципи* и в *Глава VI*

Равенството като определящо правото основание, по-плътно в частта, посветена на принципа на правовата държава, както и на други места в текста.

3. Представени за участие в конкурса научни трудове

За участие в конкурса доц. Стоилов е представил следните трудове:

(а) *Правните принципи: теория и приложение*, Сиби, 2018, монография;

(б) Статии, третиращи проблематиката на правните принципи и други основни правни понятия – десет статии, както следва: *Еволюция на конституционните принципи* (2009), *Основните права като принципи на правото* (2016), *Нормативни функции на правните принципи* (2017), *Разграничение между правни принципи и правила* (2017), *Форми на правните принципи* (2017), *Категорията „общи принципи“ – на и в международното право* (2017), *Правните принципи като критерии за валидност в правото* (2018), *The Rule of Law Principle as a Criterion for Validity of Legal Acts* (2018), *Принципи на частното и на публичното право* (2018), *Класически и нови концептуални граници в съвременната теория на правото* (2018).

(в) Статии, посветени на проблемите на държавата и конституционализма – осем статии: *Конституционализъм и конституционна промяна* (2003), *Конституционната демокрация и кризата на националната държава* (2003), *Конституционният модел и функционирането на политическата система в България* (2003), *Дебатът за и против Велико народно събрание* (2005), *Предизвикателствата на конституционния процес в Европейския съюз* (2005), *Референдумът срещу недостига на легитимна власт* (2007), *Еволюция на конституционните принципи* (2009), *Паралели между Търновската конституция и съвременната конституционна действителност* (2014).

(г) Статии, свързани с политическата теория и с историята на идеите, политически анализи, политически коментари и др. – общо 17 статии: *Пътят на китайските реформи* (2002), *Лявото и дясното в процеса на глобален и национален преход* (2006), *Конституционният политически модел – принципи и предизвикателства* (2008), *За науката и политиката* (Александър Лилов – ученият политик) (2008), *Равносметката на българския преход* (2008), *Ролята на Китай в съвременния свят* (2010), *Реабилитация на политиката – възможна ли е и как?* (2011), *Роза Люксембург и левият реформизъм на XXI век* (2011), *Европа и кризата като възможност за промяна* (2014), *Българският преход в спиралата на историческия процес* (2014), *Образованието като ценност и основно право за всеки* (2014), *България*

– *западни съюзи, партньорство на Изток* (2016), *Технологични и социални иновации* (2017), *Политиката – между популизма и демагогията* (2017), *Да очакваме ли революции през XXI век?* (2017) и *Възможни ли са революции през XXI век?* (2017), *Революция и конституция – влияние и зависимост* (2017), *Проверките на Инспектората към ВСС и независимостта на съдебната власт: между формализма и същината* (2018), *Карл Маркс за правото и за правата* (2018).

Монографията *Правните принципи: теория и приложение* е най-сериозното научно изследване на проблемите за правните принципи у нас. Мнозина са авторите в отрасловите правни науки, които са били изкушавани от темата за правните принципи, а на общотеоретично равнище с тази проблематика се е сблъсквал на практика всеки правен теоретик. Известно е, че със словосъчетанието *правен принцип* в правната теория, а и в юридическата практика се означават твърде разнообразни неща. Монографията на доц. Стоилов е единственият у нас системен опит не само за отграничаване на правните принципи от правните норми (правила), но и за класификация на правните принципи и дори за изчерпателното им (макар и с много условности) изброяване. Монографията представлява системно и задълбочено изследване, което се стреми едновременно да даде нормативно обяснение на правните принципи и заедно с това да ги представи в тяхната връзка със съществуващата социалната среда, с определени ценностни разбирания и с дадена политическа констелация. Това придава допълнителна плътност на изследването и изважда автора от позицията на ценностна неутралност.

Правните принципи: теория и приложение е важно изследване поне на няколко основания. В следващите редове последователно ще се спра на онези части на монографията (респективно на статиите, в които се третира същата материя), които ми се струват концептуално важни и със значими теоретични измерения: (а) съотношението между понятията *правен принцип* и *правно правило*; (б) понятието *форми на правните принципи*; (в) избора на *класификационни критерии* и изградените във основа на тях *класификации*; (г) особената роля на *принципа на правната държава*; (д) *равенството* като *определящо правото основание*.

(а) На първо място, изследването предлага определение на понятието *правен принцип*, изградено по Аристотелев образец – чрез серия от сравнения с други близки по смисъл понятия. Първоначално авторът прави опит да прокара отграничителна

линия между принципите, от една страна, и *ценностите, идеите и целите*, от друга (с. 45 и сл.). Това разграничение, очаквано, е условно, защото освен върху белезите на външно различие, доц. Стоилов обръща внимание и върху взаимното проникване (ценностите и идеите като съдържание на принципите, а целите – като свойство на принципите). Интересно е и разграничението между *правни принципи* и (правни) политики, респективно (правни) постулати. По отношение на политиките авторът следва логиката на Дуоркин, придавайки им ролята на *стандарт*, но сам отчита трудността в много случаи да бъде категорично определено дали става въпрос за *принцип* или за *политика* (с. 73). Политиката може да се конкретизира в принципи, които обаче все още да останат на полето на политиката, докато не се превърнат в правни принципи (74). За доц. Стоилов *постулатите* също се различават от *правните принципи*, но тази разлика е трудно доловима, тя „почти се губи”, когато правните принципи се включват в състава на правните догми или се свеждат до средство за юридическо обосноваване (79). Понякога законодателят може да обяви постулатите за принципи (80).

Най-важно от теоретична гледна точка (а и един от най-ценните научни приноси в монографията) е разграничението между *правни принципи* и *правни правила* (с. 64 и сл.). Доц. Стоилов предлага пет различни и едновременно приложими критерия за отграничаване на правните принципи от правните правила. Първият от тях е *как се проявяват и как въздействат върху поведението на правните субекти – правилата са предписания за поведение, докато принципите са насоки за поведение*. Вторият критерий е *как се прилагат и за какво служи тяхното прилагане*. От тази гледна точка правилата са определени като *служеци за установяване на съответствие между дължимо и осъществено поведение*, докато принципите – като *служеци за установяване на съответствие между ефекта от поведението и желаното идеално положение*. Третият критерий засяга *конкуренцията между правила, респективно между принципи*. Тук авторът в общи линии се придържа към тезата на Дуоркин, че *приложението на едно правило изключва приложението на друго по отношение на определен казус*, докато *резултатът от конкуренция между принципи не е „предизвестен и еднозначен”*. Четвъртият критерий е *начинът, по който правните принципи, респективно правните правила, участват в процеса на правна аргументация*. Правилата са *определящи аргументи*, докато принципите са *ориентиращи аргументи*. И петият критерий, предложен от автора за отграничаване на правните принципи от правните правила, е *начинът на въвеждането им в правната*

система. Правилата са *изрично и официално изразени*, докато принципите „*навлизат по различни пътища*” (т.е. може да са, а може и да не са официално изразени).

Наистина посочените пет критерия за разграничение между правни принципи и правни правила дават сравнително добър резултат, когато бъдат приложени едновременно. Така се стига и до оригиналното определение на правен принцип, която авторът предлага: „...*юридически утвърдена ценност/идея или сентенция, задаваща насока на поведение, която е ориентир за определяне на съотношението между резултата от поведението и идеалното положение чрез оптимизация при нейното прилагане.*” (с. 70).

(б) Втората важна тема в монографията на доц. Стоилов е въвеждането на един нов аспект на проблема за правните принципи – т.нар. *форми на правните принципи* и в частност *форми на съществуване на правните принципи* (също и в статията *Форми на правните принципи* – 2017 г.). Въвеждането на словосъчетанието *форми на правните принципи* донякъде следва логиката на т.нар. *форми на субективните права*. И в двата случая става въпрос за едно базово подразделяне на явлението от гледна точка на негови фундаментални характеристики. Близостта се усилва и от факта, че както понятието *субективно право* идва да даде общо означение на няколко различни дадености (това са най-малко фактически поведенчески възможности, от една страна, и внасяне на промяна в своя или в чужда правна сфера, от друга), понятието *правен принцип* прави същото по отношение на *декларации, максими и права*. Предложеното от доц. Стоилов разделяне на правните принципи на *принципи-декларации, принципи-максими* и *принципи-права* и очертаването на профила на всяка от тези форми на съществуване на правните принципи е според мен вторият значим научен принос в представените трудове и в частност в монографията *Правните принципи: теория и приложение*.

(в) Без съмнение едно от достойнствата на монографията е опитът за изграждане на *система от класификации* на правните принципи от гледна точка на разнообразни критерии. В тази част на труда си доц. Стоилов успява да постигне още един добър познавателен резултат, при това работейки върху на един хлъзгав понятиен и методологически терен. Това се доказва и от езиковите конструкции, с които авторът си служи на места. Например разделянето на правните принципи на *обществено-политически* (всъщност отделно *обществени* и отделно *политически*) и на *присъщи на*

правото е на границата да създаде впечатление, че обществените и политическите не са присъщи на правото, ако и да са правни. Разделението между *общи* и *отраслови* (наречени *специални*) *принципи*, *принципи на публичното право* и *принципи на частното право*, *принципи на националното право* и *принципи на международното право* (където място са намерили и *принципите на правото на Европейския съюз*) са известни, но са значително обогатени от автора с нови аспекти и с нови аргументационни линии. Тази част от монографията е важна и на още едно основание. Включвайки основни структурни подразделения в правната система като критерии за обособяване на различни групи принципи, авторът по необходимост представя и своето виждане как изглежда самата правна система. Това отваря пътя към следващи научни проекти, които ще очакваме с интерес.

(г) Сериозен научен принос представлява разглеждането в монографията (също и в статията *The Rule of Law Principle as a Criterion for Validity of Legal Acts* (2018) на *принципа на правовата държава* в три взаимосвързани измерения – като *даващ съвременна легитимация на държавната власт*, като *основа на модерното публично право* и като *критерий за валидност на правните актове* (с. 237 и сл.). Наистина рационализирането на представата за правото настоятелно поставя въпроса за неговата допълнителна външна легитимация и най-използваната техника за това през последните 150 години е идеята за *правовата държава* (Rechtsstaat, Etat de droit, Rule of Law). Авторът основателно отчита, че през последните десетилетия идеята за правовата държава завзема нови територии в легитимирането на правото. Първоначално това става чрез поставяне на ограничения за правомощията на държавните органи по отношение на гражданите, което дава на автора основание да определи принципа на правовата държава като *основа на модерното публично право*.

По-интересна и оригинална обаче е тезата на доц. Стоилов, според която принципът на правовата държава е *критерий за валидността на правните актове*. Възприемането на такава теза превръща идеята за правовата държава от конструкция за ценностна ориентация в правен принцип с конкретни измерения не само в процеса на правотворчество, но и в правораздаването. Прави впечатление, че при аргументирането на тази теза е направен сериозен преглед на практиката на българския Конституционен съд. Авторът основателно посочва, че освен в българското право, и в националното право на други модерни държави този принцип (и особено неговото измерение като

критерий за валидност на правните актове) все повече се налага в нормотворчеството и в правораздаването на равнище Европейски съюз.

(д) В последната VI Глава на своята монография авторът логично поставя въпроса дали правото притежава свой *общ, основен, върховен принцип*, като отчита, че мнозина автори (основно придържащи се към широк изследователски подход към правото, но не само те) правят допускания за подобен *принцип на принципите*. За доц. Стоилов формулирането на такъв принцип е възможно, след като бъде изяснено дали чрез него се опитваме да изразим *природата на правото*, или се опитваме да изразим „*чрез какво действа правото*” (с. 257). Във втория случай това не е възможно, тъй като няма принцип, който винаги безусловно да доминира над останалите. Що се отнася обаче до принцип, който най-пълно изразява „*природата на правото*”, то доц. Стоилов прави своя избор в полза на *равенството*. Към аргументирането на тази позиция е подходено сериозно, задълбочено и в някаква степен страстно. Това създава усещането, че доц. Стоилов ще постави *равенството като определящо правото основание* в центъра на една бъдеща цялостна философскоправна конструкция, с която аз лично бих се запознал внимателно.

Към казаното по същество следва да прибавим, че както досега, така и в представените свои трудове, доц. Стоилов се отличава с коректен, точен и богат юридически и общ език. Трудовете му са написани не само с лекота, характерна за човек, който познава добре материята и е дал време на идеите си да узреят и придобият форма, но и с едно симпатично академично самочувствие (с. 177), показващо съзнание за научната стойност на създаденото.

Разбира се, всеки продукт на човешки усилия би могъл да бъде обект и на критични бележки. Например доц. Стоилов приема, че обект на изследване от страна на юридическата наука е правото и неговата непосредствена (окръжаваща) среда. Това мнение аз споделям напълно и многократно съм го изразявал в моите изследвания. Проблемът е как отграничаваме нормативно, фактически и понятийно онова, което влиза, и онова, което е извън окръжаващата правото среда. Стремещът на доц. Стоилов да не пропусне нито един аспект от проблема за правните принципи води до трудност да бъдат поставени методологически, а оттам и предметни граници на изследването и до честа смяна на позицията на изследователя и на неговия инструментариум (в това число и на понятийния апарат). Това предполага едновременното и на места

конкуриращо се прилагане на аксиологически, телеологически, социологически, езиков и нормативен подход.

И още няколко бележки. За мен лично е трудна за възприемане тезата, че „*По отношение на правото и на правния ред... легитимността и валидността съвпадат.*” (с. 231). Струва ми се, че разделянето на принципите на такива, отнасящи се до *Hard Law*, и такива, отнасящи се до *Soft Law*, няма реално познавателно значение и стои самоцелно. Съзнавам, че съставянето на каталог на всички принципи е трудно начинание, оставящо много широко поле за дебат и критика. Но формулирането на *принцип за прякото действие на принципите* (с. 312) показва не само трудността (невъзможността) за изчерпателното им изброяване и условността на йерархизирането им, но и невъзможността да се изолира идеологическото и политическото влияние при тяхното формулиране, което пък ги релативизира. *Принцип за прякото действие на принципите* донякъде напомня на парадокса на Б. Ръсел – дали множеството от всички множества включва в себе си и самото себе си.

Тези критични бележки ни най-малко не намаляват значението на монографията *Правните принципи: теория и приложение* и на другите представени от кандидата трудове. Те само показват колко е трудно да се предложат теоретични конструкции, които да не могат да бъдат поставени под съмнение от определена гледна точка. Освен това почти всичко казано по-горе (с незначителни изключения) се отнася до въпроси на методологията, които в областта на правната наука и на философията на правото са преди всичко въпрос на избор.

4. Заключение

Доц. Янаки Стоилов е един от безспорните авторитети в областта на Общата теория на правото и на Общата теория на държавата. Този авторитет е граден последователно и търпеливо през годините на неговата научна и преподавателска дейност. С монографията *Правните принципи: теория и приложение*, както и с останалите описани по-горе други научни публикации, представени за участие в конкурса, той потвърждава своето име на амбициозен и задълбочен изследовател. Независимо дали всеки би възприел предлагания от него методологичен подход, не може да не се съгласим, че изборът на научна проблематика, формулираните тези и подборът на подкрепящите ги аргументи са продукт на един силен и свободен поток на мисълта и на един забележим научен талант.

Поради всичко изложено по-горе считам, че доц. Янаки Боянов Стоилов с лекота покрива всички изисквания за заемане на академичната длъжност *професор*, следващи от Закона за развитието на академичния състав в Република България, от правилника за неговото приложение и от Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на научни длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“, и за мен е едновременно задължение и удоволствие да препоръчам на научното жури и на Факултетния съвет на Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ да изберат доц. Стоилов на длъжността *професор* по професионално направление 3.6 Право (Обща теория на правото).

07.08.2018 г.

проф. Даниел Вълчев